

Dr hab. Krzysztof Ostaszewski
Zakład Zdrowia Publicznego, Pracownia „Pro-M”
Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Roberta Rejniaka
pt. Ocena zastosowania Dialogu Motywującego w pracy z młodzieżą
przejawiającą zachowania ryzykowne na przykładzie programu wczesnej
interwencji *FreD goes net*

Recenzowana rozprawa doktorska ma strukturę empirycznej pracy badawczej. Składa się z części „teoretycznej”, która opisuje kontekst i problematykę badań oraz z części „empirycznej”, która zawiera opis metodologii i wyników ewaluacyjnych badań własnych. Końcowa część pracy zawiera podsumowanie wyników badań, dyskusję wybranych wyników oraz piśmiennictwo. Ramą „teoretyczną” podjętych badań jest koncepcja dialogu motywującego i transteoretyczny model zmiany. Do pracy dołączono załączniki, w których zamieszczono narzędzia i formularze wykorzystane w badaniach, a także wybrane tabele z wynikami. Pracę otwiera obszerny rozdział pt. *Podstawy teoretyczne badań*. Są w nim scharakteryzowane różne wątki (zagadnienia) powiązane merytorycznie z tematem pracy doktorskiej. W tym rozdziale Doktorant opisuje m.in. niektóre prawidłowości okresu dojrzewania, charakteryzuje zachowania problemowe / ryzykowne młodzieży, przedstawia definicje poziomów profilaktyki, opisuje program profilaktyczny *FreD goes net*, który jest przedmiotem ewaluacji.

Zgodnie z tytułem pracy sporo miejsca Doktorant poświęca dialogowi motywującemu, który w ramach programu *FreD goes net* jest główną strategią i zarazem metodą pracy z młodzieżą zagrożoną. Autor wyjaśnia założenia, definicje, zasady i techniki dialogu, opisuje też w świetle dotychczasowych badań jego skuteczność w odniesieniu do zmiany niekorzystnych, często nałogowych, zachowań. Ponadto Doktorant przedstawia trzy inne koncepcje teoretyczne, które są merytorycznie powiązane z ewaluowanym programem profilaktycznym, m.in. transteoretyczny model zmiany opisujący fazy motywacji do zmiany zachowania, koncepcję salutogenezy akcentującą rolę wewnętrznych zasobów odpornościowych człowieka dla utrzymania zdrowia oraz teorię interakcji tematycznej wykorzystywaną do wyjaśniania mechanizmów pracy grupowej i uczenia się nowych zachowań przez doświadczanie.

Przedmiotem badań ewaluacyjnych – opisanych w pracy doktorskiej - jest program *FreD goes net*. Program został wybrany do badań z dwóch powodów: po pierwsze jest on praktycznym przykładem zastosowania metody dialogu motywującego w odniesieniu do młodzieży podejmującej zachowania ryzykowne (używanie substancji psychoaktywnych), po drugie Autor był osobiście zaangażowany w jego polską adaptację i jest jego czynnym propagatorem i realizatorem. Podjęcie pracy nad oceną skuteczności programu *FreD goes net* jest istotne z perspektywy metod pracy profilaktycznej adresowanej do młodzieży, która rozpoczęła używanie substancji psychoaktywnych. Program jest jednym z filarów profilaktyki wskazującej w naszym kraju, narzędziem świadomej polityki Krajowego Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom (KCPU) (dawniej Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii), wobec młodzieży zagrożonej ryzykownym /problemowym używaniem substancji psychoaktywnych. Cieszy się sporym zainteresowaniem specjalistów w naszym kraju, ponieważ wykorzystuje obiecującą metodykę (dialog motywujący) oraz jest jednym z nielicznych profesjonalnie przygotowanych narzędzi profilaktycznych adresowanych do młodych ludzi w wieku 13-19 lat, którzy rozpoczęli używanie substancji psychoaktywnych. Partnerami w realizacji programu są rodzice, policja, sądy rodzinne, szkoły, poradnie i inne instytucje publiczne i niepubliczne, które aktywnie uczestniczą w rekrutacji uczestników. Upowszechnianiem programu *FreD goes net* w Polsce zajmuje się *Krajowe Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom (KCPU)* (dawniej Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii), które inwestuje w szkolenia realizatorów i wspiera wdrażanie programu na terenie całego kraju. Jednym z istotnych celów KCPU i jego misją jest tworzenie w Polsce warunków do rozwoju profilaktyki zachowań ryzykownych młodzieży opartej na naukowych dowodach skuteczności. Recenzowana praca – poprzez badania ewaluacyjne jednego z istotnych programów profilaktycznych realizowanych w Polsce - dokłada swoją „cegiełkę” do tych ambitnych zamiarów.

Recenzowana praca ma trzy, powiązane ze sobą, cele badawcze. Podstawowym (pierwszym) celem była ocena skuteczności programu profilaktycznego *Fred goes net*, którego kluczowym elementem (dominującą metodą i filozofią pracy z młodzieżą) jest dialog motywujący. Mówiąc metaforycznie dialog jest czymś na kształt „substancji czynnej” ewaluowanego programu. Stąd Autor utożsamia ewaluację programu profilaktycznego z ewaluacją dialogu. Drugim celem jest ocena wybranych uwarunkowań skuteczności programu (dialogu motywującego), w tym kompetencji jego realizatorów, ale także innych czynników m.in. początkowej gotowości uczestników programu do zmiany ryzykownych zachowań. Dodatkowym (trzecim) celem pracy doktorskiej było skonstruowanie narzędzia badawczego do oceny skuteczności dialogu motywującego w zakresie zwiększania gotowości o zmiany zachowania oraz narzędzia do oceny kompetencji realizatorów programu profilaktycznego, czyli umiejętności stosowania w praktyce założeń i metod

dialogu motywującego. Warto zaznaczyć, że pierwszy cel pracy (ocena skuteczności dialogu motywującego / programu *FreD goes net*) był realizowany za pomocą „obiektywnych” wskaźników skuteczności (czyli pomiaru zachowań ryzykownych, intencji, motywacji do zmiany itd. u uczestników programu) oraz za pomocą subiektywnych wskaźników, czyli opinii uczestników o efektach programu. Te dwie perspektywy (obiektywna i subiektywna) mają w opinii Autora tych badań, uzupełniać się tworząc pełniejszy obraz efektów badanego programu profilaktycznego. Recenzowana praca doktorska ma charakter interdyscyplinarny, w której wykorzystano elementy wiedzy z zakresu pedagogiki, psychologii, medycyny oraz zdrowia publicznego.

Mocne strony rozprawy doktorskiej

Wybór przedmiotu i tematu badań przez Doktoranta jest warty zauważenia i podkreślenia. Przedmiotem jego analiz jest zastosowanie dialogu motywującego do pracy profilaktycznej z młodzieżą zagrożoną negatywnymi konsekwencjami używania substancji psychoaktywnych. Dwa aspekty wyboru przedmiotu badań przez Doktoranta są warte docenienia. Pierwszy, to zainteresowanie skutecznością metody, która w środowisku profilaktycznym i terapeutycznym budzi nadzieje na postęp w profilaktyce zachowań ryzykownych. Autor podjął się niełatwego zadania - empirycznej weryfikacji tej metody oraz analizy niektórych zmiennych mogących mieć wpływ na jej skuteczność w praktyce (kompetencje realizatorów programu oraz początkową gotowość uczestników do zmiany). Drugi aspekt, na który warto zwrócić uwagę, to badanie skuteczności dialogu motywującego w odniesieniu do pracy z młodzieżą zagrożoną w związku z używaniem substancji psychoaktywnych. Ten rodzaj pracy profilaktycznej i wychowawczej stanowi nieustanne wyzwanie dla rodziców, wychowawców i specjalistów. Ze względu na znaczące wskaźniki rozpowszechnienia używania substancji psychoaktywnych wśród młodzieży szkolnej, ta działalność jest bardzo potrzebna i wciąż aktualna. Jednocześnie w naszym systemie oświaty, ochrony zdrowia oraz pomocy psychologicznej dla dzieci i młodzieży występują wyraźne niedostatki w systemowej odpowiedzi na potrzeby wychowawcze, profilaktyczne i terapeutyczne tej konkretnej grupy młodzieży.

Bardzo ciekawe i warte docenienia jest również zastosowanie w badaniach własnych różnorodnych metod i podejść do ewaluacji. Doktorant wykorzystał w swojej pracy metody ilościowe i jakościowe. Do oceny zmian u uczestników programu profilaktycznego, w zachowaniach, intencjach, przekonaniach i motywacji, wykorzystane są klasyczne metody ilościowe (pomiar z zastosowaniem sprawdzonych narzędzi badawczych i odpowiednie metody do analizy statystycznej danych ilościowych). Z drugiej strony, Doktorant daje również próbkę wykorzystania metod jakościowych do oceny kompetencji realizatorów programu (wywiady indywidualne i analiza danych jakościowych). Wykorzystanie do badań

własnych metod ilościowych i jakościowych świadczy o wysokich standardach badawczych i wszechstronnym przygotowaniu Doktoranta.

Innym aspektem różnorodności zastosowanych metod badawczych jest ocena efektów programu z perspektywy badacza oraz z perspektywy uczestnika. W tej sprawie Doktorant stara się zintegrować naukowe podejście do badań ewaluacyjnych oparte na obiektywnych pomiarach zmiennych wynikowych oraz odpowiednim schemacie badawczym (badanie podłużne), z pragmatycznym / konsumenckim podejściem do ewaluacji, które aktualnie dominuje w działaniach ewaluacyjnych wielu organizacji i podmiotów zajmujących się profilaktyką, w tym także w niektórych instytucjach badawczych. To podejście oparte jest na zbieraniu subiektywnych odczuć i opinii uczestników programów profilaktycznych i wyciąganiu na ich podstawie wniosków dotyczących skuteczności lub przydatności oferowanych działań / usług profilaktycznych. Należy docenić Doktoranta za próbę wykorzystania w pracy doktorskiej tych dwóch, bardzo różnych podejść do ewaluacji oddziaływań profilaktycznych oraz wysiłek przezwyciężenia ich ograniczeń (jednostronności).

Kolejnym wartym docenienia składnikiem pracy są niektóre elementy warsztatu pracy badawczej. Doktorant trafnie dobrał zmienne wynikowe do oceny skuteczności badanego programu profilaktycznego. Mam tu na myśli badanie częstości używania substancji psychoaktywnych, intencji ich używania, przekonań dotyczących ryzyka związanego z ich używaniem, motywacji do zmiany zachowania oraz częstości popełniania wykroczeń. Narzędzia badawcze należy również uznać za mocną stronę recenzowanej pracy doktorskiej. Skale do pomiaru kluczowych zmiennych zostały zaczerpnięte z wcześniejszych badań, co pozwoliło oprzeć badania własne na sprawdzonych narzędziach badawczych. Autor przedstawia ich własności psychometryczne (głównie spójność wewnętrzną), liczbę itemów, średnie korelacje pomiędzy pozycjami skali. Doktorant umiejętnie dostosował do swoich potrzeb skale do pomiaru czynników ryzyka i czynników chroniących, które w jego badaniu miały status zmiennych pośredniczących. Ze wszystkimi narzędziami można zapoznać się w załączniku, co w znacznym stopniu ułatwia zrozumienie, w jaki dokładnie sposób były mierzone poszczególne zmienne.

Na szczególne wyróżnienie zasługuje stworzenie narzędzi do potrzeb badań własnych. Doktorant na podstawie swoich bogatych doświadczeń w pracy z młodzieżą zagrożoną oraz narzędzi innych autorów stworzył własną skalę do oceny poziomu motywacji do zmiany dostosowaną dla osób w wieku dojrzewania. Ta skala (po uzupełnieniu badań psychometrycznych) może być trwałym dorobkiem naukowym tej pracy i może być wykorzystywana przez innych badaczy do oceny skuteczności działań zmierzających do zmiany niekorzystnych zachowań wśród nastolatków. W tym kontekście interesująca jest również próba skonstruowania narzędzia do jakościowej oceny poprawności stosowania

technik dialogu motywującego. To trudny temat, który Doktorant podjął z odwagą i bardzo dobrze sobie z nim poradził.

Wartym dostrzeżenia i docenienia jest również zabieg warsztatowy polegający na konsekwentnym przedstawianiu statystyk opisowych wszystkich zmiennych uwzględnionych w badaniu ewaluacyjnym. Doktorant rzetelnie i dokładnie przedstawia w pracy różne detale statystyczne (np. weryfikacje założeń dla poszczególnych analiz statystycznych), które potwierdzają bardzo staranne wykonanie analiz. Porusza się przy tym bardzo sprawnie po danych podłużnych (trzech pomiarach), które wymagają trochę „gimnastyki” i wykorzystuje w tej mierze adekwatne metody analiz statystycznych. Bardzo pomocne w tym względzie są wykorzystane przez Autora ilustracje graficzne uzyskanych wyników.

Na zakończenie tej części recenzji warto dodać, że godny docenienia i zauważenia jest fakt zrealizowania niełatwych logistycznie badań, których celem była cena skuteczności znaczącego w naszym kraju programu profilaktyki używania substancji psychoaktywnych adresowanego dla młodzieży w wieku szkolnym. Weryfikacja w badaniach ewaluacyjnych skuteczności programu jest istotnym elementem procesu wdrażania do praktyki opartych na naukowych dowodach programów profilaktycznych dla młodzieży z grupy ryzyka (profilaktyki wskazującej). Korzystanie z programów (i działań) o potwierdzonej skuteczności to pożądany i jednocześnie trudny do osiągnięcia stan rzeczy (standard) w polityce społecznej i zdrowotnej Unii Europejskiej, której członkiem jest Polska. W naszym kraju jednym z instrumentów realizacji tej polityki jest ogólnopolski System rekomendacji programów promocji zdrowia psychicznego i profilaktyki koordynowany przez Krajowe Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom (KCPU). Jednym z kluczowych kryteriów oceny programu profilaktycznego i włączenia go do Systemu Rekomendacji jest m.in. poprawnie wykonana ewaluacja. Recenzowana praca doktorska – oprócz walorów czysto poznawczych - jest częścią merytorycznego wsparcia dla wdrażania w naszym kraju profilaktyki opartej na naukowych dowodach.

Słabsze strony rozprawy doktorskiej

Słabsze strony, które opisuję poniżej, można przedstawić w trzech punktach: 1/ zastrzeżenia koncepcyjne, 2/ uchybienia warsztatowe oraz 3/ niedociągnięcia redakcyjne i inne problemy.

Zastrzeżenia koncepcyjne

Najpoważniejszym moim zastrzeżeniem dotyczącym koncepcji badań ewaluacyjnych jest brak grupy porównawczej / kontrolnej. Zastosowany schemat badań „pre-test – post-test” jest jednym z najslabszych schematów ewaluacyjnych. Na jego podstawie nasze

wnioskowanie o efektach programu jest słabe, bo nie mamy grupy odniesienia. Dodanie drugiego post-testu odroczonego w czasie jest zabiegiem cennym, bo pozwala zobaczyć jak zmienne wynikowe zmieniają się w ciągu kilku miesięcy od zakończenia programu, ale nie rozwiązują problemu wnioskowania o wpływie programu. Autor jest świadomy tego braku i uzasadnia go względami natury etycznej. To mnie nie przekonuje. Uważam, że w Polsce są młodzi ludzie używający substancji psychoaktywnych, których można by bez szkody dla etyki badań włączyć do badań jako grupę porównawczą. Takimi osobami są młodzi ludzie, którzy w różnych miejscach w Polsce korzystają z konsultacji, porad, spotkań z pedagogiem szkolnym / psychologiem szkolnym w związku z używaniem przez nich substancji psychoaktywnych. Znaczna grupa osób (specjalistów), którzy udzielają tych konsultacji lub porad nie stosuje w swojej codziennej pracy dialogu motywującego. Są to raczej tradycyjne, czasem konfrontacyjne, sposoby odradzania / przestrzegania / edukacji młodego człowieka na temat konsekwencji używania substancji psychoaktywnych. Jest to jednak rodzaj oddziaływania edukacyjnego / profilaktycznego. Spośród takiej grupy młodych osób moim zdaniem można by sformować grupę porównawczą do badania skuteczności programu FreD goes net. Wówczas mielibyśmy pewność, jaka jest skuteczność tego programu (i dialogu motywującego). Autor łagodzi brak grupy porównawczej w badaniu ewaluacyjnym programu FreD goes net pisząc o tym w podsumowaniu jako o ograniczeniu tych badań. To słuszny kierunek. Warto byłoby rozwinąć ten wątek (tych i innych ograniczeń badań) i nadać mu status podrozdziału. W związku z tym uprzejmie proszę o rozwinięcie tego wątku ograniczeń i przygotowanie odpowiedzi na pytanie, na jakie jeszcze ograniczenia napotykają przedstawione w pracy badania ewaluacyjne.

Drugim zastrzeżeniem z kategorii „konceptyjnych” są wątpliwości dotyczące definiowania działań podejmowanych w ramach programu FreD goes net jako „wczesnej interwencji” lub jako „krótkiej interwencji”. Autor zdaje sobie sprawę i pisze o tym, że można działania poddane ewaluacji zakwalifikować jako ustrukturalizowany program profilaktyki wskazującej dla młodzieży z grupy wysokiego ryzyka. Woli jednak z jakichś powodów definiować go jako „wczesną bądź krótką interwencję”. W tym kontekście chciałbym zwrócić uwagę, że termin „wczesna interwencja” *ang. early intervention* odnosi się do działań profilaktycznych podejmowanych wobec dzieci mniej więcej od 0 do 6 roku życia. Wczesne działania profilaktyczne są więc definiowane w literaturze przedmiotu jako działania wobec małych dzieci i ich rodzin. Na tym polega ich „wczesność”, że mają ograniczyć niekorzystny rozwój młodego człowieka na dalszych etapach jego rozwoju. Autor pracy doktorskiej nadaje inne znaczenie temu terminowi odnosząc go do działań wobec nastolatków. W tym kontekście uprzejmie proszę o wyjaśnienie, na czy polega i co oznacza „wczesna interwencja”. Mam też zastrzeżenia do terminu „krótka interwencja”. W języku polskim termin „interwencja” z założenia odnosi się do czegoś krótkiego, doraźnego np. interwencja

kryzysowa lub interwencja policji (w języku polskim, inaczej niż w języku angielskim, gdzie termin „intervention” ma o wiele szersze znaczenie). Dlatego stosowanie terminu „krótka interwencja” jest wysoce niefortunne i mylące. Chciałbym lepiej zrozumieć, jakie są merytoryczne powody, dla których Autor pracy doktorskiej definiuje program profilaktyczny FreD goes net jako „interwencję”.

Zastrzeżenia warsztatowe

Ogólnie jestem zbudowany bardzo wysokim poziomem pracy warsztatowej (analitycznej) wykonanej przez Doktoranta. Praca przedstawia odpowiedzi na wszystkie pytania badawcze i precyzyjnie dokumentuje uzyskane wyniki. Zgłaszam tylko dwie uwagi, które można by w przyszłości uwzględnić publikując wyniki tych badań. Pierwsza uwaga dotyczy zabiegu analitycznego, jaki Autor przedstawia w rozdziale 3.1.1.1 (s. 152 i dalej). Otóż, Autor analizuje zmiany w czasie dotyczące używania poszczególnych substancji psychoaktywnych po wykluczeniu z analiz osób, które w pierwszym pomiarze zadeklarowały, że np. nie używały tych substancji np. nie piły alkoholu lub np. nie używały marihuany. Innymi słowy, analizowane były zmiany w czasie tych osób, które przychodząc do programu piły już alkohol lub używały już marihuany. Ten zabieg jest uzasadniony i nie mam co do niego wątpliwości. Chcę jednak zwrócić uwagę, że warto byłoby przy tej okazji podać, ile osób, które zadeklarowały w pierwszym pomiarze, że nie piły alkoholu, zaczęło pić alkohol w drugim lub trzecim pomiarze, ile osób, które nie używały marihuany w pierwszym pomiarze zadeklarowało jej używanie w drugim lub trzecim pomiarze. Brak tych danych może budzić uzasadnione wątpliwości, czy Autor nie chce pokazać informacji, które mogłyby być niekorzystne dla ewaluowanego programu. Dlatego uprzejmie proszę o przygotowanie odpowiedzi na moje pytanie, jak wyglądały wskaźniki używania poszczególnych substancji wśród osób, które w pierwszym pomiarze zadeklarowały nieużywanie danej substancji.

Druga uwaga warsztatowa dotyczy stworzonej przez Autora skali do badania motywacji do zmiany. Jak rozumiem składa się ona z 35 sformułowań pogrupowanych w pięć grup odpowiadających pięciu etapom gotowości do zmiany (wg. transteoretycznego modelu zmiany). Na podstawie opisu, nie jestem pewien, czy każdy z tych pięciu obszarów tworzy spójne wewnętrznie podskale (wysoka alpha Cronbacha jest podana tylko dla całej skali). W tej sytuacji warto byłoby pokusić się o confirmacyjną analizę czynnikową z uwzględnieniem podskal. Ten zabieg i jego wyniki dawałyby mocniejsze podstawy do posługiwania się tym narzędziem. Byłby też zwieńczeniem bardzo dużej pracy nad przygotowaniem tego narzędzia.

K. Ostasz

Niedociągnięcia redakcyjne lub inne problemy

Praca w kilkunastu miejscach (lub więcej) zawiera błędy gramatyczne, niezręczności językowe (np. „częstotliwość” zachowań zamiast ich częstość) i stylistyczne oraz powtórzenia prawdopodobnie wynikające z pośpiechu lub nieskontrolowanych autopoprawek, co jest zrozumiałe w niepublikowanej pracy doktorskiej. Wpływa to jednak niekorzystanie na moje ogólne wrażenie z lektury tej rozprawy. Błędy gramatyczne, stylistyczne i zwykłe literówki sprawiają wrażenie niedbałości. Moim zdaniem, warto bardziej zadbać o ograniczenie tego typu błędów do minimum. Taka niewielka inwestycja w doktorat wydaje się uzasadniona.

Z obowiązku i z troski o przyszłość Doktoranta chciałbym zwrócić uwagę na jeszcze jeden szczegół językowy, który może być potencjalnie stygmatyzujący. Doktorant opisując rolę instytucji partnerskich w programie w kilku miejscach używa terminu „demoralizacja” (s. 34, 39). Rozumiem, że Autor pracy chciał w ten sposób nawiązać do języka stosowanego przez partnerów programu (sądy rodzinne i policję) i sam włączył ten rodzaj terminologii do swojej pracy. Termin „demoralizacja” ma bardzo pejoratywne znaczenie i jest dość odległy od koncepcji zachowań problemowych /ryzykownych młodzieży, na które Autor się powołuje. Dlatego rekomenduję odejście w pracach naukowych od tej stygmatyzującej terminologii.

W pracy brakuje mi głębszej dyskusji wyników w świetle innych badań nad programem Fred goes net / dialogiem motywującym. Brakuje mi również interpretacji wyników w świetle przywołanych na początku pracy koncepcji teoretycznych (koncepcji salutogenezy oraz teorii interakcji tematycznej). Autor w dyskusji wyników koncentruje się na motywacji do zmiany odwołującej się do transteoretycznego modelu zmiany. Warto byłoby odnieść uzyskane wyniki do tych pozostałych dwóch koncepcji przedstawionych w części „teoretycznej” pracy. Dlatego proszę o przygotowanie odpowiedzi na pytanie, jak Autor interpretuje uzyskane wyniki w świetle koncepcji salutogenezy oraz interakcji tematycznej.

Brakuje w pracy również głębszej refleksji nad ograniczeniami podjętych badań. Te ograniczenia związane są z brakiem grupy porównawczej / kontrolnej (o czym już wcześniej wspomniałem), ale również z „wykruszeniem się” próby w pomiarach podłużnych, z niedoskonałością narzędzi, błędem aprobaty społecznej itd. Byłoby ze wszech miar wskazane przyłożenie większej wagi do ograniczeń tych badań. Jest to szczególnie istotne, ponieważ Autor tej pracy może się liczyć z zarzutami nieobiektywności przeprowadzonej ewaluacji (czyli krytyki tzw. ewaluacji wewnętrznej), ponieważ sam jest zaangażowany w ten program jako jeden z liderów środowiska, które ten program wdraża w Polsce. Dlatego uprzejmie proszę o przygotowanie odpowiedzi na pytanie o to, jak można zareagować na krytykę wskazującą na „nieobiektywność” ewaluacji wewnętrznej”.

Na koniec chciałabym prosić Autora o przygotowanie odpowiedzi na pytanie o szczegółowe praktyczne implikacje wyników badań dla dalszego wykorzystywania programu *Fred goes net* wśród młodzieży używającej substancji psychoaktywnych. Tych szczegółowych rekomendacji dla praktyki (np. dla rekrutacji uczestników, szkolenia realizatorów, dla uwzględniania roli rodziców itd.) zabrakło mi w recenzowanej pracy. Warto uzupełnić ten ważny element, który zwykle konkluduje tego typu badania.

Wnioski

Powyższe uwagi krytyczne nie umniejszają wartości poznawczej i warsztatowej przedłożonej pracy doktorskiej. Mgr Robert Rejniak podjął w swojej pracy ważny problem naukowy, wykazał się poprawnym warszatem badawczym i znajomością literatury. Praca jest poznawczo inspirująca dla badaczy oraz praktyków zajmujących się profilaktyką zachowań ryzykownych młodzieży szkolnej. Jest też przykładem zastosowania różnorodnych metod analitycznych do oceny skuteczności działań profilaktycznych. Recenzowana praca stanowi wyraźny wkład w rozwój krajowych badań ewaluacyjnych oraz profilaktyki opartej na naukowych dowodach. Kierując się powyższymi argumentami uważam, że praca doktorska spełnia warunki opisane w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 2003 roku oraz Ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 2018 roku, i na tej podstawie, wnoszę o dopuszczenie mgr Roberta Rejniaka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa 3 października 2023

Krzysztof Ostaszewski

